

הרב יהודה הלוי עמיהי

פסיקה במצוות התלויות בארץ

פסיקת ההלכה המקובלת בימינו נובעת מהשתלשלות הפסיקה מאז חתימת התלמוד, הגאונים והראשונים, עד תקופת השו"ע והאחרונים שנשבו עליו. בכל הנושאים בהלכה נקבעו נורמות פסיקה, ותקדימים במקרים מסוימים. בפסיקה במצוות התלויות בארץ נוצר חלל גדול, כי אפילו בארץ ישראל, עסקו רק יהודים מעטים בחקלאות, וממילא הפסיקה הייתה חלקית ביותר. היו ראשונים שכתבו ספרי הלכות על חלק מהמצוות התלויות בארץ, והיו ראשונים שלא כתבו עליהן, כיוון שהן לא נהגו בימיהם. הרמב"ם הוא היחיד שכתב פסקי הלכות מסודרים בכל הנושאים, ובתוכם גם במצוות התלויות בארץ. בחלק גדול ממצוות התלויות בארץ, העתיק השלחן ערוך את ההלכות מהרמב"ם, מלבד כמה הלכות שבהן הוא שינה ולא נקט כרמב"ם. נשאלת השאלה, כיצד נקבעת מסורת הפסיקה במצוות התלויות בארץ? לפני כן יש לדון במסורת הפסיקה בנושאי ההלכה האחרים, וכמו מי נהוג לפסוק בהם.

א. קבלת פסקי הרמב"ם בארץ ישראל

על קבלת הרמב"ם בתור פוסק בארץ ישראל נכתב בספר 'ארץ חיים' (סתהון, כלל ב):
ידוע שבארץ ישראל נהגו על פי חיבור הרמב"ם, וכמ"ש הרשב"ש בתשובתו סי' רנא דכל המערב והצבי וכו' נוהגים על פיו. וכ"כ מרן ז"ל בתשובת אבקת רוכל סי' לב, וז"ל הרמב"ם ז"ל הוא גדול הפוסקים וכל קהלות ארץ ישראל וערביסתאן והמערב נוהגים על פיו וקיבלוהו עליהם לרבן עכ"ל, וכ"כ בבית יוסף יו"ד סי' רס"ה ובכ"מ פ"א מהלכות תרומות סוף הלכה יא וכ"כ הרדב"ז בתשובות החדשות ח"ב ריש סי' תשל"א והרלב"ח סי' לב ובשאר דוכתי ורבינו בצלאל אשכנזי בתשו' סוף סי' א, והרשד"ם יו"ד סי' קצ"ג ומורינו הרב המבי"ט ח"ג סי' נו ובשאר דוכתי ומורינו הרב מהר"ם אלשיך סי' צו.

הרב חיים סתהון הביא את הרשב"ש (רבי שלמה בן שמעון דוראן, ה"א קס - ה"א רכז, 1400-1467) בתור ראשון הכותבים שבארץ ישראל נהגו כרמב"ם, אולם המעיין בדברי הרשב"ש יראה שאין מדבריו ראייה על קבלת פסקי הרמב"ם, וזו לשונו:

עוד שאלת... במה שיש מחלוקת בין שני התלמודים הבבלי והירושלמי בענייני הדין והאסור והמותר על מה יסמוכו היום הדברים בארץ ישראל אם על הבבלי או על הירושלמי.

תשובה... יראה שאפילו בארץ ישראל נוהגים היום כדברי הבבלי, שהרי כל הישיבות הנעשות שם אינם קורים אלא בבלי, וכל הפוסקים הראשונים והאחרונים ז"ל על פיו פסקו הלכותיהן, וחבור הרמב"ם ז"ל על פיו הוא, וכל המערב וספרד

והמזרח והצבי ובבל כלם נוהגים על פיו. וזה לפי שהתלמוד הבבלי נחתם אחר הירושלמי בכמו מאה שנה...

התשובה עוסקת ביחס שבין הבבלי והירושלמי, ועל כך הרשב"ש מזכיר שנוהגים כבבלי ולא כירושלמי, ומוסיף שגם הרמב"ם פסק כבבלי, וגם אנו נוהגים על פיו. כוונת דבריו 'על פיו' היינו, על פי הבבלי נוהגים בארץ ישראל. אבל אין ראיה מכאן שכל ההלכות הן כדעת הרמב"ם בארץ ישראל. להפך, משו"ת הרשב"ש (סי' רנח) נראה שלא פסקו כרמב"ם, שהרי הוא נשאל על שמיטת קרקעות בארץ ישראל וייעץ להם למכור לאוצר בית דין, דבר שכידוע, השמיטו הרמב"ם מהלכותיו.¹

ב. מסורת הפסיקה בארץ ישראל מתקופת הרמב"ם ועד תקופת ר' יוסף קארו

נראה שמפטירת הרמב"ם (ד"א תתקס"ה, 1204) היו קהילות שקיבלו עליהם את פסקי הרמב"ם או הרי"ף, אבל הם לא החשיבו אותם מאריה דאתרא (רבני המקום). גם הרשב"א (חי בין השנים ד"א תתקצ"ה - ה"א ע, 1235-1310), נשאל על כך, ובתשובה² כתב שקהילות יכולות לקבל עליהם מנהגי הרמב"ם. תופעה זו הלכה והתפתחה עד תקופת ר' יוסף קארו ותלמידיו, ואז כבר החלה קבלה נרחבת יותר של פסיקת הרמב"ם. מן הדוגמאות להלן, מתוך ה'כפתור ופרח', נראה שמנהג ארץ ישראל לא היה בהכרח כרמב"ם. אמנם מדובר בהלכות שקשורות למצוות התלויות בארץ, וזאת משום שעיקר כתיבתו של ה'כפתור ופרח' עסקה במצוות התלויות בארץ, אבל אפשר ללמוד מהלכות אלו, שפסקי הרמב"ם עדיין לא התקבלו.

ה'כפתור ופרח' (ה"א מ - ה"א קטו, 1280-1355) כתב לעניין שנת השמיטה:³

והר"ם כבר אמר ועל זה אנו סומכים וכפי חשבון זה אנו מונים, אם כן מעשה רב ואחזנו דרכו וכדאי הוא הרב וחבריו לסמוך עליהם. ואולם כל איש ואיש הישר בעיניו יעשה, וארבעה לגבי חדא ניהו. ובכל ארץ מצרים וארץ כנען אותם היושבים ראשונה במלכות נוהגין בחשבון השמטה כדרך הר"ם ז"ל.

ה'כפתור ופרח' אומר שבארץ ישראל ומצרים, נוהגים כדעת הרמב"ם. אין כאן הכרעה אלא ציון עובדה, שכך נוהגים. ומשמע שרק לגבי מניין שנות השמיטה נהגו בארץ ישראל כדעת הרמב"ם, אבל לא בשאר הלכות של מצוות התלויות בארץ. עוד הוסיף ה'כפתור ופרח' על פי תשובת הרשב"א, שאף שאנו פוסקים כדעת הרמב"ם, כל איש רשאי לעשות כדרכו. ה'כפתור ופרח' מביא מנהגים נוספים, שאינם כדעת הרמב"ם⁴:

נמצא בזמן הזה שבטבריה דגן תירוש ויצהר דאוריתא, ופירות אילן וירק דרבנן, ובברכה הכל. ובית שאן שהוא לדרומו כחצי יום, דגן תירוש ויצהר דרבנן ובברכה, ופירות אילן וירק פטור מכלום, וכן פטור מן הדמאי, ופטור הלוקח וכמו שקדם.

1. אמנם יש מסבירים שאין כאן חידוש הלכתי, ואם כן גם הרמב"ם יכול להודות לשאר הראשונים.

2. שו"ת הרשב"א, ח"א סי' רנג.

3. כפתור ופרח, פנ"א (עמ' ריא, מהדורת בית המדרש להלכה בהתיישבות).

4. שם (שם, עמ' רא).

5. שם, פ"ה (שם, עמ' סח).

ואפילו הכי אנו נוהגין בו היום בחסד עליון בפירות אילן וירק כמו שהיו נוהגין שם קודם שרבי התירו, ורבותינו ז"ל הם שקובעים הלכות במה שהם עושים כמו שהוא במעשה דרבי עקיבא לעיל לא אנו, אבל אין אנו מברכים על הפרשת פירות אילן וירק, וכן הדין בכל מקום שנודע מכבוש שני, או שנודע מכבוש ראשון לחוד כל אחד לפי משפטו.

לפי ה'כפתור ופרח', נהגו להפריש תרומות ומעשרות בבית שאן, ולא קיבלו את דברי הרמב"ם⁶ (מלבד לעניין ברכה), שפטרו את בית שאן מחיובי הפרשה. כמו כן לעניין פדיון מעשר שני, ה'כפתור ופרח' כותב:⁷

ומנהגנו היום בארץ הצבי לייחד בתיבה או בכיס חתיכה אחת כסף ממטבע היוצא ונחלל על שוה פרוטה ממנה, וכשאנו אומדים שהיא כבר טענה משאה נקח לה פרוטה ונחלל החתיכה ההיא עליה ונשליכה באחת הבורות לאבוד, ועתה תצא החתיכה לחולין והפרוטה תהיה פדיון המעשר, עוד נחזיר החתיכה למקומה וחוזר חלילה לעולם.

משמע מדבריו שמחללים מטבע של כסף על מטבע אחרת, למרות פסיקת הרמב"ם שאין לעשות כן:⁸

בשעת הדחק מותר לחלל מעות הכסף על של נחשת לא שיקיים כן אלא עד שימצא ריוח ויחזור ויחלל מעות הנחשת על מעות הכסף. למדנו שלא נהגו כדעת הרמב"ם, אף שברור שה'כפתור ופרח' עצמו נטה אחר הרמב"ם, וכפי שכתב לעניין פירות שביעית של נוכרים:⁹

נמצאת למד שבקדושה שניה אסורה בעבודה מדאורייתא וספיחיה אסורין מדרבנן, וכן לפי הנראה מה שזרע הגוי בקרקעו. ובקדושה ראשונה אסורה בעבודה מדרבנן, וספיחיה מותרין, וכן נמי מה שזרע הגוי בקרקעו. ובשניהם מותרין הפירות עד זמן הביעור. וכן ההפקר והעשבים שאין רוב בני אדם זורעין אותם וכמו שהתבאר. ואל הרב ז"ל יש לי להאמין אף על שמאל שהוא ימין.

על אף שה'כפתור ופרח' סבר שהגדל ברשות גוי הרי זה אסור מדין ספיחים,¹⁰ כיוון שהרמב"ם נקט שאין בכך משום ספיחין, ביטל דעתו שלו, וכתב שעל הרמב"ם, יש לו לסמוך על שמאל שהוא ימין.

עולה מכך שבארץ ישראל בתקופת ה'כפתור ופרח', לא היה מנהג קבוע כדעת הרמב"ם, והיו הלכות שלא נהגו בהן כדעת הרמב"ם, כפי שלמדנו מדיני תרומות ומעשרות בבית שאן וכן מדיני חילול מעשר שני. אבל ברור שהנטייה הייתה לפסוק כמותו בחלק

6. רמב"ם, הל' תרומות פ"א ה"ה.

7. כפתור ופרח, פ"מ (שם, עמ' תטו).

8. רמב"ם, הל' מעשר שני פ"ד ה"ז.

9. כפתור ופרח, פמ"ז (שם, עמ' קנד).

10. הערת עורך י"פ: ייתכן שדעת הכפתור ופרח היא שיש בגידול גוי קדושת שביעית ואיסור נעבד, אך לא איסור ספיחין.

מהדברים (כגון: חשבון שנות השמיטה), וה'כפתור ופרח' עצמו נטה לשיטת הרמב"ם. אבל על אף נטייתו לפסוק כרמב"ם, כתב שאין להכריח לפסוק כשיטה מסוימת. נראה שגם בתקופת הרשב"ש עדיין לא התקבל הרמב"ם בתור פוסק בלעדי, וההלכה נקבעה בארץ ישראל לפי מנהגי קהילותיה ולפי מגוון רחב של פוסקים.

ג. קבלת פסקי הרמב"ם בארץ ישראל בתקופת ר' יוסף קארו

ההכרעה כדעת הרמב"ם וקבלתו בתור הפוסק של ארץ ישראל, החלה כנראה בתקופת ר' יוסף קארו. בשו"ת 'אבקת רוכל' (סי' לב) דן ר' יוסף קארו על קהילות שנהגו כרמב"ם, האם אפשר כעת לכפותם לנהוג כדעת בעלי התוספות, שדעתם דעת הרבים, ועל כך כתב:

ילמדנו רבינו קהלות שנוהגים כהרמב"ם ז"ל בקולותיו ובחומרותיו דור אחר דור מהו לכוף אותם לנהוג כהר"י וזולתם מהאחרונים המביאים הסברות או דילמא הזהירו מנהג אבותיכם ואם רבו במלכיות רבים מהו?

תשובה מי הוא זה אשר ערב אל לבו לגשת לכוף קהלות שנוהגים כהרמב"ם ז"ל לנהוג כשום א' מן הפוסקים ראשונים ואחרונים... הרמב"ם ז"ל אשר הוא גדול הפוסקים וכל קהלות ארץ ישראל והאראביסטאן והמערב נוהגים על פיו וקבלוהו עליהם לרבן מי שנהוג כמוהו בקולותיו ובחומרותיו למה יכפוהו לזוז ממנו? ומה גם אם נהגו אבותיהם ואבות אבותיהם שאין לבניהם לנטות ימין ושמאל מהרמב"ם ז"ל, ואפילו רבו באותה העיר קהלות שנוהגים כהרא"ש וזולתו אינם יכולים לכוף למעוט הקהלות שנוהגים כהרמב"ם ז"ל לנהוג כמותם. וליכא משום לא תתגודדו... וכ"כ מוהר"ר דוד כהן ז"ל בתשובותיו והנ"ל כתבתי הצעיר יוסף קארו.

גם המהרלב"ח, בן דורו של ר' יוסף קארו, כתב:¹¹

כיון שהרמב"ם אין דעתו כן, והוא הרב במלכות הזה, יש לנו לעשות מעשה על פיו.

גם הרדב"ז (ה"א רלט - ה"א שלג, 1478-1573), בן דורם, כתב:¹²

כן כתב הרמב"ם, ואע"ג שהראב"ד חולק עליו, כבר ידעת שכל מנהג הארץ הזאת היא על פי הרב (רמב"ם ז"ל), והוא רבן של כל הגלילות הללו.

תלמידו של הרדב"ז, רבי בצלאל אשכנזי כתב:¹³

הרב הגדול הרמב"ם ז"ל אביהן של ישראל, מרא דארעא דישאל, אשר קבלוהו עליהם לרב מסוף ארץ תימן עד סוף ארץ הצבי, וסוריא וארץ שנער.

וכן נכתב ב'מבי"ט':¹⁴

כיון שאנחנו פוסקים בכל הדינים כרמב"ם, גם בזה אנחנו חייבים ללכת אחריו, כל שכן שהוא כתב שהיה כן מנהג פשוט.

11. שו"ת מוהרלב"ח, סי' לב.

12. שו"ת הרדב"ז, ח"ב סי' תשל"א.

13. שו"ת רבי בצלאל אשכנזי, סוף סי' א.

14. שו"ת המבי"ט, ח"ג סי' נו.

גם מהר"ם אלשיך¹⁵ ושו"ת מהרשד"ם¹⁶ הזכירן שהרמב"ם נחשב פוסק של ארץ ישראל. למדנו שרק בתקופת הב"י החלו להחשיב את הרמב"ם מאריה דארעא דארץ ישראל, וקיבלו את פסיקותיו. אבל עד אותה תקופה לא הייתה קבלה מוחלטת של פסיקת הרמב"ם, אלא היו קהילות שנהגו כדעת הרמב"ם. כמו כן היו מקומות שדעת ר"ת והרא"ש הייתה נפוצה יותר, ורצו לכפות לנהוג בארץ ישראל כדעת הראשונים האחרים, כפי שנראה מן השאלה בשו"ת 'אבקת רוכל' (לעיל).

ד. כללי פסיקת ה'בית יוסף'

כארבע מאות שנה לאחר הרמב"ם, הכריע הב"י לפי כללי פסיקה, המבוארים בהקדמתו לטור או"ח:

כי להיות שלשת עמודי ההוראה אשר בית ישראל נשען עליהם בהוראותיהם הלא המה הרי"ף והרמב"ם והרא"ש ז"ל אמרתי אל לבי שבמקום ששנים מהם מסכימים לדעת אחת נפסוק הלכה כמותם, אם לא במקצת מקומות שכל חכמי ישראל או רובם חולקים על הדעת ההוא ולכן פשט המנהג בהיפך.

ומקום שאחד מן הג' העמודים הנזכרים לא גילה דעתו בדין ההוא והשני עמודים הנשארים חולקים בדבר הנה הרמב"ן והרשב"א והר"ן והמרדכי וסמ"ג ז"ל לפנינו אל מקום אשר יהיה שמה הרוח - רוח אלה"ן קדישין ללכת - נלך, כי אל הדעת אשר יטו רובן כן נפסוק הלכה.

ובמקום שלא גילה דעתו שום אחד מן הג' העמודים הנזכרים נפסוק כדברי החכמים המפורסמים שכתבו דעתם בדין ההוא, ודרך זו דרך המלך נכונה וקרובה אל הדעת להרים מכשול.

ואם בקצת ארצות נהגו איסור בקצת דברים אע"פ שאנו נכריע בהפך יחזיקו במנהגם כי כבר קבלו עליהם דברי החכם האוסר ואסור להם לנהוג היתר, כדאיתא בפרק מקום שנהגו.

לפי כללי הב"י, עולה שיש מקום לשנות מפסקי הרמב"ם גם בארץ ישראל, למרות שהיא מאריה דאתרא. ההסבר ההלכתי לכך הוא כדברי בעל 'גינת ורדים'¹⁷ שפסיקת מאריה דאתרא יכולה להשתנות. וזו לשונו:

וכבר מצינו כמה פסקים שפסק מוהר"י קארו הפך מתקנת הרמב"ם, הלא אתי בספרתי, ולא חש דהרמב"ם הוי מארי דאתרא, וכן עשה מהריק"ש שדחה כמה פסקים של הרדב"ז אע"ג דהוה מארי דאתרא...

לפי הבנת ה'גינת ורדים', חובת השמיעה בקול מאריה דאתרא היא כדי שלא יהיו 'אגודות אגודות', אבל לאחר מות הפוסק, אם יש תלמיד חכם שראוי להוראה, הוא יכול לפסוק אחרת ממה שפסק המאריה דאתרא הקודם. נראה שאף שרבים מפסקיו של ר"י קארו

15. שו"ת מהר"ם אלשיך, סי' צו.

16. שו"ת מהרשד"ם, יו"ד סי' קצג.

17. שו"ת גינת ורדים, אה"ע כלל ב סי' י.

מבוססים על דברי הרמב"ם¹⁸ ואף שהרמב"ם היה מאריה דאתרא בארץ ישראל ומצרים, שינה ר"י קארו מפסקי הרמב"ם על פי כללים מסוימים, וייסד את הוראות הפסיקה על פי כלליו הוא.

ה. הלכות ששינה ר' יוסף קארו בהן מדברי הרמב"ם

בהלכות רבות שינה ר' יוסף קארו מדברי הרמב"ם, נביא שתי דוגמאות מנושאים שונים, ושתי דוגמאות ממצוות התלויות בארץ:

1. הב"י (או"ח סי' לב, ד"ה ומ"ש רבינו דל"ה ע"ב) כתב:

ולענין הלכה כיון דרבים פליגי עליה דהרמב"ם ז"ל, וגם כי פשטא דברייתא משמע כוותיה הכי נקטין.

2. השו"ע (אבה"ע סי' קע סעי' יט) כתב: 'זהו דעת הרמב"ם ז"ל ונחלקו עליו'.

3. השו"ע (יו"ד סי' רצד סעי' א) כתב:

...והפגים, והתמרים שאינם מתבשלים, והענבים שלקו ואין נגמרים בבישול, כולם חייבים בערלה ופטורים מרבעי. ויש מי שאוסר תמרים שאינם מתבשלים אף ברבעי.

השו"ע הביא את הדעה שתמרים שאינם מתבשלים פטורים מרבעי כ'סתם', והיא דעת הטור, ולעומת זאת הביא בתור דעת 'ויש מי שאוסר' את דעת הרמב"ם, שתמרים שאינם מתבשלים חייבים ברבעי. על פי כללי הפסיקה של השו"ע, כאשר מובאת דעה ב'סתם' ואחר כך מובאת דעת 'יש אומרים', הלכה כ'סתם', משמע שהכריע כדעת הטור, כנגד הרמב"ם.

4. שו"ע (יו"ד סי' רצד סעי' ב) כתב:

האביונות והתמרות (והקפריסין) של צלף חייבים בערלה.

השו"ע פסק שקפריסין (חלק מהצלף) חייבים בערלה, והוא כדעת הטור, ולא הזכיר דעת הרמב"ם, שהקפריסין פטורים מערלה גם בארץ ישראל.

למדנו שהב"י שינה בכמה מקומות מפסיקת הרמב"ם¹⁹, וברוב המקרים השינוי נובע מכך שהיו ראשונים רבים שפסקו שלא כדעת הרמב"ם.

ו. קבלת פסקי ר' יוסף קארו

ב'שם הגדולים' (ערך 'בית יוסף') נכתב:

ודע שקבלתי מזקני תורה ויראה ששמעו מפה קדוש הרב הגדול עיר וקדיש מהר"ר חיים אבולעפיה שקבל בידו שעל כלל מרן ז"ל בפסק ההלכה ללכת אחרי שלשה עמודי ההוראה, הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש וכו' הסכימו קרוב למאתיים

18. עיין שלחן גבוה, הובא בשדי חמד, כללי הפוסקים סי' יג אות ו; נודע ביהודה, מהדו"ק או"ח סי' ל; שלחן גבוה, סי' שא אות יט; ועיין עוד מנוחת שלום, לרב יעקב חיים סופר, ח"ה סי' כג.

19. עיין מנוחת שלום, ח"ה סי' כג עמ' קי.

רבנים בדורו, וכך הוה מרגלא בפומה דהרב הנזכר כי כל שיעשה כפסק מר"ן ז"ל הנה הוא עושה כמאתיים רבנים.

למדנו שהייתה קבלה לפסוק כדעת מר"ן השו"ע.²⁰ גם קבלת הב"י לא הייתה מיידית אלא לאחר תקופה ארוכה, וכפי שנכתב ב'בריכות המים'.²¹

לאחר שקיבלו בני ספרד את השו"ע לפוסק, אם יש התנגשות בין פסקי הרמב"ם לפסקי השו"ע, נקטו רוב האחרונים שיש לפסוק כדעת השו"ע. וכן נכתב ב'ארץ חיים' (קונטרס הכללים כלל ג):

דהכא בארץ הצבי (עיה"ק חברון) מנהג אחד הוא דלא נדדי מדברי מרן בשולחנו הטהור אף שהוא נגד הרמב"ם. וכן כתב בפרי הארץ (ח"ג חו"מ סי' א, דף מב ע"ב) שבארץ ישראל וסביבותיה פוסקים כדעת השו"ע אפילו כנגד הרמב"ם, ואין לומר קי"ל כהרמב"ם.

נשאלות השאלות, מדוע גברה קבלת הב"י על קבלת הרמב"ם, ומדוע את קבלת הרמב"ם כמאריה דאתרא שינו, ואילו את קבלת הב"י אי אפשר לשנות (מלבד דברים מוגדרים).

1. המקום והקהילה - גורמים מחייבים בפסיקה

עלינו לחלק בין שני סוגי קבלות: א. קבלת מקום ב. קבלת רבים. לגבי קבלת מקום, הגמרא²² מספרת על בני ביישן, שלא היו מפליגין בערב שבת מצור לצידון. אף שבצידון היה יום ו' - יום השוק, בכל זאת החמירו על עצמם, כדי לא לבטל את ההכנות לשבת. בניהם, שלא היו עשירים כאבותיהם, רצו לבטל מנהג זה. באו לפני רבי יוחנן, והוא אסר עליהם לעשות כן, בגלל החיוב 'שמע בני מוסר אביך ואל תיטוש תורת אמך'. ה'חוות יאיר'²³ האריך להסביר, שתוקף המנהג של בני ביישן היה בגלל היותו במקום מסוים, ומכיוון שהמנהג חל על מקום מסוים, הוא חל על כל הדרים במקום זה, ועל כל הבאים לגור במקום בעתיד. על פי הסבר זה, ברור שאין תקנת המקום חלה במעבר ממקום למקום, או כאשר המקום כולו ננטש בלא תקווה ורצון לחזור אליו (עיין חו"י, שם), ואפילו אם תהיה במקום זה התיישבות חדשה, נראה שלא יחויבו לנהוג במנהגים הקודמים, מכיוון שאלו מנהגים התלויים במקום שהיה. בכך מיושבת שאלת ה'כפתור ופרח',²⁴ כיצד אנו מפליגים כיום בערב שבת; אלא שכנראה המקום ננטש, והגיעו תושבים חדשים, ולא נהגו במנהגים הישנים.

סוג אחר של קבלה, קיבלו עליהם ישראל בסוף תקופת התלמוד, כפי שכותב הרמב"ם:²⁵

20. עיין שולחן ערוך, חו"מ סי' כה, בכללי קים לי; שד"ח, ח"ו כללי הפוסקים סי' יג אות לא.

21. שולחן ערוך, יו"ד סי' רא דף עב ריש ע"ג, הובא בארץ חיים, כלל ג.

22. פסחים נ ע"ב.

23. חוות יאיר, סי' קכו.

24. כפתור ופרח, פ"ז (שם, עמ' קנב).

25. הקדמה ליד החזקה.

כל הדברים שבגמרא הבבלי חייבין כל ישראל ללכת בהם וכופין כל עיר ועיר וכל מדינה ומדינה לנהוג בכל המנהגות שנהגו חכמי הגמרא ולגזור גזירותם וללכת בתקנותם, **הואיל וכל אותם הדברים שבגמרא הסכימו עליהם כל ישראל**, ואותם החכמים שהתקינו או שגזרו או שנהגו או שדנו דין ולמדו שהמשפט כך הוא, הם כל חכמי ישראל או רובם והם ששמעו הקבלה בעקרי התורה כולה דור אחר דור עד משרע"ה.

נראה שתקנת החכמים בסוף תקופת התלמוד חייבה מכיוון שכל החכמים קיבלוה, בתור תקנת הרבים. לאחר מכן, כש'נתפזרו ישראל בכל הארצות' (הרמב"ם שם), וכבר לא יכלו להתאחד למקום אחד, והתפצלו לעדות שונות, קבלת החכמים של כל עדה מחייבת אותה ואת זרעה, כפי שקבלת כל ישראל מחייבת.²⁶ יסוד זה נפסק בטוש"ע, דהיינו:²⁷

1. קבלת הרבים חלה עליהם ועל זרעם.
2. בקבלת רבים יש יסוד של נדר שאין לו התרה. למדנו שיש שני סוגי קבלות: קבלת מקום וקבלת רבים.

2. מחויבות לפסקי הרמב"ם ולפסקי ר' יוסף קארו

קבלת הרמב"ם הייתה מתוקף היותו מאריה דאתרא.²⁸ פסקיו התקבלו בארץ ישראל בשל היותו הפוסק החשוב במקום. אמנם כשמגיע פוסק חדש, הוא יכול לשנות את הכללים ההלכתיים. לעומת זאת קבלת הב"י לא הייתה בגלל שהיה רב המקום, אלא כיוון שחכמי ישראל קיבלו עליהם את פסיקתו, בקבלה שהיא כנדר שאין לו התרה. קבלה זו איננה יכולה להשתנות, ומחייבת את הדורות הבאים, ואין לה שייכות למקום מסוים.²⁹

לפיכך נראה שאם יש קהילה שקיבלה על עצמה את הרמב"ם, לא בשל היותו רב המקום אלא בקבלה גמורה שניהגו על פי שיטתו, כקבלת רבים, קהילה זו מחויבת לפסוק כמוותו. כפי שנכתב בספר 'תומת ישרים' (לרבי תם בן יחיא), שדברי הרמב"ם קיימים כנגד כל הדעות. וכתב על כך 'עבודת הגרשוני'³⁰ שבעל 'תומת ישרים' חי בקהילה שכבר קיימו וקבלו עליהם שלא לזוז מדברי הרמב"ם, ואפילו אם רבים חולקים עליו - אינם זזים מפסיקתו.

עולה מכך שהרמב"ם התקבל ברוב הקהילות בתור מאריה דאתרא, ולא בקבלת רבים, ולכן אפשר לשנות מפסקיו בזמן מסוים, או אם רוב ראשונים פוסקים שלא כמוהו.³¹ אבל בקהילות שהתקבל הרמב"ם בתור פוסק עליהם ועל זרעם, אין להקל כנגד שיטתו. הב"י והרמ"א התקבלו על ידי הקהילות בתור פוסקים ואין לשנות מדבריהם,³² ולכן הב"י והרמ"א יכולים לפסוק שלא כדעת הרמב"ם.

26. ראה נ' לאם, הלכות והליכות, עמ' קמד.

27. יו"ד סי' ריד סעי' ב.

28. עיין לעיל, פרק ג בדברי הרדב"ז, ר' בצלאל אשכנזי והמבי"ט.

29. אלא אם כן יש מקרים מוגדרים שלא פוסקים בהם על פי הקבלה.

30. שו"ת עבודת הגרשוני, סי' מז דף כג סע"ד.

31. עיין לקמן פרק י.

32. הערת עורך י"פ: הקביעה שהשו"ע והרמ"א התקבלו כפוסקים ללא עוררין אינה פשוטה כלל ועיקר.

ז. פסיקה במצוות התלויות בארץ

נשאלת השאלה כיצד פוסקים במצוות התלויות בארץ שהשו"ע לא הכריע בהן (כגון: דיני שביעית. גם בדיני תרומות ומעשרות הפסיקה בשו"ע היא קצרה מאוד, כפי שכתב הטור [סי' שלא], שלא האריך בהלכות אלו, מכיוון שאינן נוהגות למעשה) ואילו הרמב"ם פסק בהן פסיקה נרחבת (רי"ף ורא"ש פסקו מעט מאוד).

יש שתי אפשרויות כיצד לפסוק הלכה במצוות אלו:

א. מכיוון שהב"י לא פסק הלכה בחלק ממצוות התלויות בארץ, על כן עלינו לפסוק כדעת הרמב"ם, שהיה מאריה דאתרא דאשקלון.

ב. אמנם הב"י לא פסק בהלכות שמיטה וכדומה, אבל מכיוון שכללי הפסיקה שלו התקבלו (לעיל אות ד), יש לפסוק לפי כללים אלו, ובמקום שאין ג' עמודי הוראה, יש ללכת לפי רוב הראשונים.

כעין שאלה זו, נחלקו האחרונים במקרה שאין דעת השו"ע ברורה; האם יש לפסוק כדעת הרמב"ם שהוא מאריה דאתרא,³³ או כדעת רוב הפוסקים.³⁴

השאלה שלפנינו היא על קבלת השו"ע: האם הקבלה שקיבלו את השו"ע הייתה על פסקי הלכותיו, ובמקום שלא פסק - יש לחזור ולפסוק כדעת הרמב"ם; או שקבלת השו"ע הייתה גם על כללי ההלכות, ובמקום שהשו"ע לא פסק - אנו צריכים להמשיך לפסוק על פי כלליו, שיש ללכת לפי רוב ג' עמודי הוראה.

ב'ארץ חיים'³⁵ נכתב שהקבלה הייתה על כללי הפסיקה. גם בספר 'שם בצלאל'³⁶ הובאו דברי 'שם הגדולים' (ערך 'בית יוסף'), שכתב שקבלת הרבנים הייתה על כללי הפסיקה. אם כך, לכאורה במצוות התלויות בארץ, שבהן השו"ע לא הכריע, אין אנו חוזרים לדעת הרמב"ם, אלא עלינו לפסוק לפי כללי הפסיקה של הב"י, שכאשר חלק מג' עמודי ההוראה לא פסקו, יש לפסוק לפי רוב דעות הראשונים. ועיין בספר 'ברכי נפשי',³⁷ שנקט שבכל שאלה שאין ברור מהי דעת הב"י, יש ללכת לפי רוב הפוסקים (ולא לפי הכלל של רוב מג' עמודי ההוראה) ובוודאי שכך יש לפסוק גם במצוות התלויות בארץ.³⁸

ראה על שיטתו של הגר"א בביאורו במאמרו של הרב חיים גדליה צימבליסט, 'לדרכו של הגר"א בביאוריו לשולחן ערוך', מוריה קיט (שבט, תשנ"ח), עמ' מא-מו. ובמאמר הרב משה אברהם פטרובר, 'לדרכו של הגר"א בביאור לשו"ע', ישורון ד (תשנ"ט), עמ' תשמה-תשנ"ג.

33. בשו"ת פני יצחק, ח"א יו"ד סי' ט דף לז רע"ג; משאת משה, ח"ב חו"מ סי' לד דף קיג עמ' ג; אורים גדולים, לימוד ע"ח דף כג ע"א; ועוד ספרים (הובאו בשם בצלאל, הרב יעקב חיים סופר, סי' לה עמ' רלג) דנו והכריעו שבמקרים שאין דברי הב"י ברורים, והרמב"ם הכריע בהם, יש לפסוק כדעת הרמב"ם.

34. בשו"ת בית דינו של שלמה, ססי' כד; שו"ת ימי יוסף בתרא, נוספות לאה"ע סי' ו דף שצז; משכנות הרועים, מערת הש' אות ר"כ, דף שעט ע"א; ברכי יוסף, סי' תצו אות ה; חיים שאל, ח"א סי' כו, ד"ה ולדידי; ועוד אחרונים רבים הובאו בשם בצלאל, סי' לה עמ' רלב, וכתבו שכל מקום שדברי הב"י מסופקים, יש ללכת לפי רוב פוסקים.

35. ארץ חיים סיתון, כללי הפוסקים כלל ג (עמ' 19, מהדורת מכון הכתב).

36. שם בצלאל, סי' לה אות ב.

37. ספר ברכי נפשי, ח"ב סי' ז.

38. בשו"ת אור לציון (ח"ב, מבוא ענף ג, ד) נכתב שבני ספרד צריכים לפסוק כדעת הרמב"ם, וספיחים

הדעה שיש לחזור לדעת הרמב"ם במקום שדברי השו"ע אינם ברורים, או במצוות התלויות בארץ שהשו"ע לא פסק בהם, היא קשה; כיוון שכבר נתקבל השו"ע בתור פוסק (על בני ספרד), וכיצד יקבלו עליהם כעת שוב את הרמב"ם? עוד קושי בדעה זו, מכיוון שרוב הקהילות נעקרו ממקומם, וכעת באו קהילות חדשות, אם כן אינן מחויבות לדעת הרמב"ם, שכן כוחו היה רק כל זמן שהיה מאריה דאתרא, ולכן יש לפסוק כרוב הראשונים.

החזון איש³⁹ כותב בעניין דין ביעור בשביעית, שאין צורך לבער ממש אלא מספיק להפקיר, כדעת הר"ש והרמב"ן, וכן פסק 'כסף משנה'. מוכח אפוא שר' יוסף קארו, לא סבירא ליה כדעת הרמב"ם במצוות התלויות בארץ.

1. פסיקת רוב פוסקים מול פסיקת הרמב"ם

כתבו האחרונים שאם יש רוב ראשונים כנגד דעת הרמב"ם, יש להכריע שלא כרמב"ם, נראה שזאת, אפילו לדעות שיש לחזור לפסיקת הרמב"ם במצוות התלויות בארץ. וכן נכתב ב'חקרי לב' (מהד"ב חו"מ סי' ד דף קפב רע"א):

ואי משום דאתריה דהרמב"ם ז"ל הוא - כשהוא יחיד נגד כל הפוסקים, לא נאמר דבר זה, וכמו שכתב בשו"ת גינת ורדים חו"מ (כלל ג סי' כט).

ועוד נכתב ב'חקרי לב' (מהד"ב חו"מ סי' ט, ד"ה הנה, דף קפח ע"ד) :

אפילו בארץ ישראל וארצות המערב שהסכימו לדון כהרמב"ם ז"ל וכו', מרן ז"ל סתום דלא כהרמב"ם ז"ל, עיי"ש, והרשב"ץ והרדב"ז ומהר"ם אלשקר ז"ל נקטו בפשוט שלא כרמב"ם, והם מאותם שקבלו לדון על פי הוראות הרמב"ם ז"ל, כי ראו שהם דברי יחיד, ואנן נמי לית לן...

עולה שאפילו אם אנו פוסקים כרמב"ם במקום שאין דעת הב"י ברורה, במקרים שרוב הראשונים חולקים על הרמב"ם - יש לפסוק כראשונים. מדברי המבי"ט⁴⁰ מוכח שלא דווקא כשהרמב"ם יחיד מול שאר הראשונים, אלא אפילו כשיש עוד פוסקים כרמב"ם, אבל הרוב פוסקים שלא כדבריו, יש לפסוק כדעת רוב הראשונים.⁴¹

2. פסיקת הרמ"א

הרמ"א (בהקדמתו לטור אורח חיים) חלק על שיטת הב"י להכריע כרוב דעות בין ג' עמודי ההוראה. עיקר הקושי שלו הוא שכיוון שהיו עוד ראשונים (ר"ת, רמב"ן, רשב"א, ר"ן וכו'), יש להביא גם את דעתם להלכה; ואדרבא, כיוון שראשונים אלו ראו את דעות הרי"ף, רמב"ם רא"ש, ולמרות זאת הכריעו בצורה מסוימת, יש לקבל את דעתם, ולא

בשביעית נאסרים משעת הלקיטה לאחר ראש השנה, וכן ביעור בפירות שביעית יש לעשות בכלי ממש. למרות שרוב הפוסקים הראשונים סוברים שרק הנזרע בשביעית יש בו ספיחים, וכן רוב הראשונים סוברים שכל הנזרע (או שהביא שלישי) בשישית אין בו ספיחים.

39. חזון איש, שביעית סי' כג ס"ק ה.

40. שו"ת המבי"ט, ח"א סי' כז דף ו ע"ד.

41. עיין עוד הרחבה לכך במנוחת שלום, ח"ה סי' כב ס"ק ה.

להיצמד לג' עמודי ההוראה. גם המהרש"ל⁴² מתקיף בחריפות את הסברא שיש לפסוק לפי רוב מבין ג' עמודי ההוראה. בני אשכנז קיבלו על עצמם את הוראות הרמ"א.⁴³ עולה שלשיטת הרמ"א, ברור שאנו צריכים לפסוק כדעת רוב הראשונים במצוות התלויות בארץ, כפי שיטתו בכל תחומי הפסיקה.

סיכום

1. הרמב"ם התקבל בתור רבם של קהילות מסוימות בארץ ישראל, ובתקופת הב"י אף הוחזק בתור מאריה דארעא דישראל.
2. לאחר מכן התקבל הב"י בתור פוסק בקהילות מסוימות (בני ספרד), גם קבלת הב"י בתור פוסק הייתה תהליך שארך שנים רבות.
3. הכרעת הב"י היא הקובעת, אפילו כנגד דעת הרמב"ם (מלבד קהילות שקיבלו על עצמם את הרמב"ם בתור פוסק).
4. כשאין דעת הב"י ברורה, יש לפסוק לפי רוב הראשונים.
5. במצוות התלויות בארץ, לדעת הספרדים יש לפסוק כדעת השו"ע, אבל במקום שהשו"ע לא גילה דעתו, יש לפסוק כדעת רוב הראשונים, ואין לחזור לפסיקת הרמב"ם, ובייחוד אם רוב הראשונים חולקים עליו, אלא אם כן יש מנהג מקובל בארץ ישראל.
6. בני אשכנז מעיקרא לא קיבלו את כללי הפסיקה של הב"י שיש לפסוק לפי ג' עמודי ההוראה, אלא תמיד נוקטים שיש לפסוק לפי רוב הראשונים, ובוודאי שגם במצוות התלויות בארץ עליהם לפסוק כרוב הראשונים, אלא אם כן מנהג המקום הוא אחר.

42. ים של שלמה, הקדמה שנייה לחולין.
43. עיין שדי חמד, ח"ו כללי הפוסקים סי' יד.